

Bir Hanefî-Mâtürîdî Âlimi Ebü'l-Berekât en-Neseî

Kılıç Aslan MAVİL*

Özet

Ebü'l-Berekât en-Neseî, klasik dönem Hanefî fıkhı ve onun paralelinde gelişen Mâtürîdiyye kelâm geleneğinin önde gelen simâlardan biridir. Usûl, fıkıh, tefsir ve kelâm gibi farklı sahalarda kaleme aldığı eserleri medreselerde en çok okutulan ve en fazla şerh edilen kitaplar arasında bulunmasına rağmen Neseî'nin hayatı hakkındaki mâlumât oldukça sınırlıdır. Muhtemelen onun yaşadığı dönemin ve coğrafyanın siyasi çalkantıları bu durumun başlıca sebepleri arasında yer almaktadır. Bu araştırmada bir taraftan Neseî'nin hayatı ve eserleri tanıtılacak, diğer taraftan onun biyografisini derleyen müelliflerin dikkatinden kaçan bazı önemli ayrıntılara işaret edilecektir.

Abstract

A Hanafi-Maturidi Scholar: Abu'l-Barakat al-Nasafi

Abu'l-Barakat al-Nasafi is one of the foremost figures of the classical period of Hanafi jurisprudence and the theological tradition of Maturidiyya which developed in parallel with Hanafiyya. Although the works which he wrote in different fields such as usul al-fıkh, tafsir and kalam, are among the most widely interpreted books and are much read in the madrasas, the knowledge about his life is quite limited. The political turmoil of his time and of region, where he lived, may be among the main reasons for this situation. In this article, on the one hand his life

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Ü. İlahiyat Fakültesi,
kilocmavil@hotmail.com

and works will be introduced, on the other hand some major details will be indicated, which are missed by previous scholars who have collected his biography.

Anahtar Kelimeler: Ebü'l-Berekât en-Nesefî, kelâm, Mâverâünnehir, Moğol, Nesef, Siğnâkî.

Key Words: Abu'l-Barakat al-Nasafi, Kalam, Transaxonia Mongol, Nasaf, Signaqi.

Giriş

Mâverâünnehir bölgesinin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri olan Ebü'l-Berekât Hâfızüddin¹ Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, usûl ve fıkıh sahası başta olmak üzere dinî ilimlerin farklı dallarında ciddi eserler kaleme alan velûd bir bilginidir. Zemahşeri ve

¹ Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin dışında "Hâfızüddin" lakabıyla anılan başka bilginler de bulunmaktadır (bk. Müstakîmzâde Süleymân Efendi, *Mecelletü'n-nisâb fi'n-neseb ve'l-künâ ve'l-elkâb* (tıpkıbasım), Ankara 2000, vr. 178b). Bunlar arasında konumuz açısından en önemlisi Hâfızüddin el-Kebîr olarak da bilinen Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Nasr (Nasrullah) el-Buhârî'dir. Kaynakların verdiği bilgiye göre Hâfızüddin el-Kebîr h. 615 (1218) yılında Buhâra'da doğmuştur. Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin de hocası olan Şemsüleimme el-Kerderî'den hadis, fıkıh, edebiyat vb. ilimlerde ders almıştır. Hadis, fıkıh ve tefsir sahalarda dönemin önemli bilginlerinden sayılan bu zâtın yetiştirdiği talebeler arasında Hüsâmüddin es-Siğnâkî, Ebü'l-Alâ el-Buhârî, Ahmed b. Es'ad el-Harîfânî, Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, Mahmûd b. Muhammed el-Buhârî, Şemsüddin Mahmûd el-Kelâbâzî gibi isimler bulunmaktadır. H. 693 yılının (1294) Şâban ayında Buhâra'da vefat eden Hâfızüddin el-Kebîr, Kelâbâz'da defnedilmiştir. Leknevî'nin belirttiğine göre, Hanefîler nezdinde "müteahhirin" dönemi, Hâfızüddin Muhammed el-Buhârî ile sona ermektedir.

Ebü'l-Fazl el-Buhârî'nin biyografisiyle Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin biyografisi arasında yaşadıkları dönem (VII./XIII. yüzyıl), yetiştikleri muhit (Buhâra) ve her ikisinin de Hâfızüddin lakabıyla anılmaları (aynı lakâba Buhârî için "el-Kebîr" sıfatının eklenmesi onun Ebü'l-Berekât en-Nesefî'den yaşça daha büyük olduğunu, dolayısıyla Nesefî'nin h. 615 tarihinden sonra doğduğunu göstermektedir) açısından büyük benzerlikler bulunmaktadır. Bu sebeple tabakât eserlerinde gerek hocaları, gerekse öğrencileri hakkında verilen bilgiler bakımından bu iki zâtın zaman zaman birbiriyle karıştırıldığı görülmektedir. Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalarda kısmen de olsa ifade edilen bu hususa yeri geldikçe daha ayrıntılı olarak işaret edilecektir. bk. Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 337; Firûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 671, vr. 72b; İbnü'l-Hinnâî, *Tabakâtü'l-Hanefiyye* (nşr. Süfyan b. Âiş b. Muhammed-Firâs b. Halîl Meş'al), Amman 2003, s. 265; Kefevî, *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1931, vr. 280a-280b; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcîmi'l-Hanefiyye*, s. 325-326; a.mlf., *en-Nâfü'l-kebîr*, Beyrut 1986, s. 57; Temel Yeşilyurt, *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*, Malatya 2000, s. 21.

Kâdî el-Beyzâvî gibi meşhûr müelliflerin eserleriyle birlikte anılan tefsirinin yanı sıra, kelâm ilmine dâir yazdığı *el-Umde* ve bu eserin şerhi olan *el-İ'timâd fi'l-i'tikâd* adlı çalışmasında Hanefî-Mâtürîdî kelâm geleneğinin klasik dönemi özelliklerini başarıyla yansıtan Ebû'l-Berekât en-Nesefî, bu iki eseriyle sanki *el-Akâid* yazarı Ömer en-Nesefî ve onun şârihi Sa'deddin et-Teftâzânî ile gizli bir müsâbaka içerisinde.

Ebû'l-Berekât en-Nesefî'yi âlim, fâzıl ve zâhid bir şahsiyet olarak niteleyen kaynaklar, kendisinin eserlerinin büyük bir gayret ve dikkatin ürünü olduğunu, zor ve karmaşık hususların onun eserlerinde basit bir dille sadeleştirilerek verildiğini kaydeder. Nesefî, İslâmî ilimlerin olgunluk dönemi olarak nitelendirebileceğimiz bir safhasında yazdığı eserler ve yaptığı şerhlerle, ele aldığı konulara ait bilgileri sistematik tarzda sunabilmedeki mahâretiyle dikkat çekmiştir. Bu sebeple kendi döneminden itibaren İslâm dünyasında haklı bir şöhrete kavuşan Nesefî'nin çalışmaları, özellikle Hanefî ilim çevrelerinde, üzerinde fazlaca çalışma yapılan ve medreselerde en çok okutulan eserler arasına girmiştir.²

Yakın dönemde Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin hayatı üzerine Bedreddin Çetiner, Temel Yeşilyurt, Muhammed Yazıcı ve Murtaza Bedir gibi bazı araştırmacılar tarafından yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bizim bu araştırmamızda söz konusu çalışmalardan farklı olarak Nesefî'nin yaşadığı dönem ve coğrafya daha detaylı bir biçimde ele alınıp, güncel hâdiselerin onun hayatına olan etkisi aydınlatılmaya çalışılacaktır. Özellikle dipnotlarda, söz konusu yazarlarının dikkatinden kaçan küçük ama önemli pek çok ayrıntıya yer verilerek, eldeki kaynaklar nispetinde Nesefî'nin biyografisine nihâi ve müttekâmil bir biçim kazandırılması hedeflenecektir. Ayrıca metinde tartışılan ve genel kanaatin aksine yanlış olduğu düşünülen bazı bilgiler sonuç kısmında tekrar vurgulanacaktır.

I. Nesefî'nin Yetiştığı Sosyal ve Kültürel Ortam

Moğol istilâsının bütün İslâm coğrafyasının derinden etkilediği çalkantılı bir dönemde, "Aşağı Türkistan" olarak da adlandırılan Mâverâünnehir bölgesinin ana ticaret yolları üzerinde, ziraata elverişli topraklara sahip mamûr bir şehirde yetişen Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin ilmî şahsiyetinin teşekkülünde, yaşadığı çevrenin önemli etkilerinin olduğu muhakkaktır. Bu sebeple Nesefî'nin hayatını incelemeye geçmeden önce, eser ve görüşlerinin şekillendiği sosyo-kültürel ortam ve tarihî duruma genel bir bakış yapmamız, onu daha yakından tanıyabilmek bakımından faydalı olacaktır.

² Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 486-487; İbn Tağrıberdi, *el-Menhelü's-sâfi*, VII, 72; Ayâzî, *el-Müfessirün*, Tahran 1373, s. 635.

A) Mâverâünnehir Bölgesi

Sözlük anlamı itibâriyle “nehirin öte tarafında bulunan bölge” manâsında Arapça bir terkip olan “Mâverâünnehir” kelimesi, ilk olarak Arap-İslâm fütuhâtının, Ceyhun (Amuderyâ/Oxus) nehri sınırına ulaşmasıyla nehrin öbür tarafında, kuzey ve doğuda kalan bölgeleri kapsamak üzere kullanılmaya başlanmış coğrafi bir tabirdir. Batılı kaynaklarda “Transoxiana” olarak adlandırılan bu bölge, Arapça metinlerde “Mâverâü'l-Ceyhûn” veya “Heytal”; Farsça’da “Par-Deryâ”; Türkçe’de ise “Çay-ardı” isimleriyle de anılmıştır. Ancak İslâm coğrafyacıları ve tarihçileri tarafından “Ceyhun ve Seyhun havzaları ile Aral (Hârizm) Gölü arasında kalan alanı” ifade etmek üzere “Mâverâünnehir” teriminin kullanımı, zamanla daha yaygın bir nitelik kazanmıştır.³

Doğuda Tibet sınırı, güneyde Horasan, batıda Oğuzlar ve Karluklar bölgesi, kuzeyde yine Karluk toprakları ile çevrili geniş bir alanı kaplayan Mâverâünnehir, Türkistan bölgesinin geçidi ve ticaret yollarının uğrağı konumundadır. Klasik dönemde en geniş ve verimli topraklara sahip olan Soğd başta olmak üzere, batıda Hârizm, güney-doğuda Sagâniyân, Ceyhun’un yukarısında Fergana ve Şâş’tan oluşan beş ana bölgeye ayrılan Mâverâünnehir’in önemli yerleşim merkezleri arasında Buhâra, Semerkant, Kaş, Nesef (Nahşeb), Keş (Kiş), Soğd, Tirmiz, Zemahşer, Hucend, Huttel, Sagâniyân, Fergana, Kaşgar, Şâş (Taşkent), Otrâr, Talas, Yesi ve İsbîcâb şehirlerini saymak mümkündür.⁴

Ceyhun nehri, eski çağlardan itibaren Türkçe konuşan kavimlerle, Farsça konuşan kavimler arasında, diğer bir ifadeyle “İran-Turan” arasında tarihî bir sınır olarak kabul edilmiştir.⁵ Bizans

³ Zekeriya Kitapçı, *Orta Asya’da İslâmiyet’in Yayılışı ve Türkler*, Konya 1989, s. 39; Osman Gazi Özgüdenli, “Mâverâünnehir”, *DİA*, XXVIII, 177; Metin Yurdağür, “Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin Hayatı ve Eserleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 21, sy. 4, 1985, s. 32; Barthold, “Mâverâünnehir”, *İA*, VII, 408; Muhammed Zâhir Bigi, *Mâverâünnehir’e Seyahât* (nşr. Ahmet Kanlıdere), İstanbul 2005, s. 42.

⁴ *Hudûdü'l-'âlem (The Regions of The World: A Persian Geography 372/982)* (trc. Vladimir Fedorov Minorsky, önsöz ve Rusça’dan trc. Barthold, nşr. Fuad Sezgin), Frankfurt 1993, s. 112; Mâverâünnehir bölgesinin coğrafi sınırları için bk. Zekeriya Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, Konya 2004, s. 23; Mahmûd Şit Hattâb, *Bilâdü Mâverâünnehr*, Beyrut 1990, s. 6.

⁵ Osman Karatay, *İran ile Turan*, Ankara 2003, s. 25-28; Zekeriya Kitapçı, *Orta Asya’da İslâmiyet’in Yayılışı ve Türkler*, s. 40; “İran ile Turan hükümdarları arasındaki antlaşmalarda ise, Ceyhun genellikle karşılıklı “etki alanlarının” sınırı olarak kabul edilirdi. Etnografik bakımdan aslında Âriler tarafından iskân edilmiş olan ülke zamanla Türkleşmiştir. Günümüzde artık yalnız göçebeler değil, yerleşik halkın çoğunluğu da Türkçe konuşmaktadır. Mâverâünnehir gerek nüfusunun kalabalıklığı, gerek topraklarının verimliliği bakımından, Türk egemenliğindeki eyaletler arasında genellikle birinci sırayı

kaynaklarında da yer verilen bilgiye göre Orta Asya'dan göç ederek nehrin kuzeyine yerleşen Ak-Hunlar (Eftalitler), milâdî IV-V. asırlarda Sasânî İmparatorluğu karşısında önemli bir güç oluşturmuştur.⁶ Henüz Hz. Ömer döneminden itibaren bölgenin güneyindeki Horasan'ı ele geçirmeyi başaran İslâm orduları ise bu defa Türkistan içlerine düzenledikleri akınlarda Ceyhun nehrini tabii bir sınır olarak kabul etmiştir.⁷

İslâm fetihleri öncesinde Türklerle birlikte pek çok etnik grubun yer aldığı Mâverâünnehir'de, dinî bakımdan da aynı kozmopolit yapı dikkat çekmektedir. Budizm, Zerdüştilik, Maniheizm, Hıristiyanlık, Yahüdilik, Şamanizm, Mecûsilik ve Mazdekiyye gibi çeşitli inanç gruplarının bir arada yaşadığı bu bölgenin İslâmlaşma süreci ise gerçek anlamda fetihlerle birlikte başlamıştır.⁸

Mâverâünnehir içlerine yapılan ilk ciddi sefer Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilâfeti zamanında Horasan valisi tayin edilen Ubeydullah b. Ziyâd tarafından h. 54 (674) yılında gerçekleştirilmiş, bunu diğer bazı seferler izlemiştir. Bölgenin asıl ve kalıcı fethi ise, ancak Halife Velid b. Abdülmelik (705-715) döneminde, Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'nin genel valiliği sırasında Horasan valiliğine getirilen Kuteybe b. Müslim'in (86/705) komutasında sağlanabilmiştir. Bu dönemde Kuteybe'nin Beykent, Buhâra, Talakan, Keş, Nesef, Semerkant, Şaş (Taşkent) ve Fergana gibi şehirleri ele geçirdiği ve bölgenin fethinin kısa süre içinde tamamlandığı kaydedilmektedir.⁹

Emeviler devrinde yürütülen fetih hareketlerinin ve Emevi siyaset tarzının genel bir yansıması olarak, Mâverâünnehir şehirlerindeki idârecilerin, aralarında Türklerin de bulunduğu gayr-ı Arap unsurlara karşı izlediği ayrımcı politika karşısında, Abbâsiler döneminde durum tersine dönmüş, bu sayede müslümanlarla Mâverâünnehir halkı arasında dostâne ilişkilerin kurulması

işgal etmekteydi; ayrıca hakkında en etraflı tarihî ve coğrafi bilgiye sahip olduğumuz yegâne eyalettir." Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (nşr. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 67.

⁶ bkz. Mahmûd Şit Hattâb, *a.g.e.*, s. 5; Z. Velidi Togân, *Umûmî Türk Tarihine Giriş*, I, 42; Zekerîya Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, s. 20.

⁷ Hz. Ömer'in Horasan'ı fetheden komutan Ahnef b. Kays'a yazdığı mektupta geçen "nehrin öte tarafına geçmekten sakınınz" ifadesi "Mâverâünnehir" tâbirinin erken dönemlerde hangi anlamda kullanıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. bk. Taberî, *Târih*, II, 547.

⁸ Zekerîya Kitapçı, *Orta Asya'da İslâmiyet'in Yayılışı ve Türkler*, s. 47; Osman G. Özgüdenli, *a.g.e.*, XXVIII, 178.

⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân* (trc. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s. 615; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 200; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara 2002, s. 34; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1980, s. 14.

sağlanmışır. Bu dönemde Türklerin Abbâsî ihtilâlinin gerçekleştirilmesine olan katkıları karşılıksız bırakılmamıştır. Meselâ ilk Abbâsî halifesi Ebü'l-Abbâs, çıkardığı bir emirnâme ile müslüman olanlardan cizye alınmamasını isteyerek adaletsizliği önlemeyi hedeflemiş; ayrıca devlet görevlerine getirilmek için Arap olma şartı kaldırılarak ehliyet ön plana çıkarılmışır.¹⁰ Emevîler devrinde Arap-Türk mücadelesi şeklinde gelişen ilişkiler, yeni dönemde fetih siyasetinin de yavaşlatılması sayesinde yumuşamış, buna mukâbil bölge halkının İslâmlaşma süreci hızlanmışır.¹¹

Mâverâünnehir bölgesinin idâresi Abbâsîler'in ardından yine hilâfet merkezinin himâyesi altında hüküm süren Tâhiriler ve Sâmânîler'e geçmiştir. Sâmânîler döneminde İslâmlaşması tamamlanan bölge, ilim, kültür, felsefe ve sanat alanlarında yetiştirdiği önemli şahsiyetlerle en parlak devrini yaşamıştır.¹² Müfessir Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723); ünlü muhaddisler Buhârî (ö. 256/870) ve Dârimî (ö. 280/894); kelâmcı İmâm Mâtürîdî (ö. 333/944); fakih Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983) bunlardan bazılarıdır.¹³ Sâmânîlerden sonra bölge Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular arasında yaşanan siyasî mücadelelere sahne olur. H. 536 (1141) yılında yapılan savaşta Selçuklu Sultanı Sencer'in putperest Karahıtaylar'a mağlup olmasından sonra Mâverâünnehir'in yönetimi tekrar el değıştirir. Bölgede Karahıtaylar'ın hâkimiyeti, Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın bu devlete son vermesine kadar sürer. Karahıtaylı Devleti'nin yıkılmasının ardından doğan siyasî karışıklıklar üzerine Hârezmşah hükümdarı Sultan Alâeddin Muhammed h. 607 (1210) yılında Mâverâünnehir şehirlerini ülkesinin topraklarına katar. Ancak bu hâkimiyet çok kısa sürecek, Cengiz Han yönetimindeki Moğol istilasıyla birlikte bölgenin siyasî yapısı tamamen değışecektir.¹⁴

Müslüman coğrafyacılardan tarafından, şehirlerinin mâmurluğu, topraklarının verimliliği, ekin, meyve vb. mahsülleri ile ehli hayvanlarının bolluğu, nüfusunun çokluğu, halkının cömertliği, misâfirperverliği, cesareti, yol ve geçitlerinin mükemmelliği gibi

¹⁰ Hakki Dursun Yıldız, *a.g.e.*, s. 50 vd.; Nesimi Yazıcı, *a.g.e.*, s. 35; Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000, s. 155.

¹¹ Mâverâünnehir'in İslâmlaşma süreci hakkında bk. Zekeriya Kitapçı, *İslâm Hidâyet Güneşi Doğu Turan Yurdunda*, Konya 2004, s. 139; Z. Velidi Togân, *Umûmî Türk Tarihine Giriş*, I, 75-79.

¹² bkz. İhsân Zünün Sâmirî, *el-Hayâtü'l-ilmîyye zemene's-Sâmâniyyin*, Beyrut 2001, s. 36 vd.

¹³ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 227; Osman G. Özgüdenli, *a.g.e.*, XXVIII, 178; M. Zâhir Bigi, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁴ bkz. Barthold, *a.g.e.*, s. 299; Z. Velidi Togân, *Umûmî Türk Tarihine Giriş*, I, 56-60.

özellikleriyle kendisinden uzun uzadıya söz ettiren Mâverâünnehir bölgesi, tarihi “İpek Yolu” ve eski Hind-Baharat ticâret yollarının kavşak noktasında bulunması sebebiyle ilk çağlardan itibaren birçok din, kültür ve medeniyetin uğrak yeri olmuştur.¹⁵

B) Moğol İstilâsı

Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin doğduğu yıllarda Mâverâünnehir bölgesinde ortaya çıkan ve etkilerini onun tüm hayatı boyunca sürdürecektir olan önemli olayların başında kuşkusuz Moğol istilâsı gelmektedir.

Asıl mesleği demircilik olan Cengiz Han (1155-1227), Moğolistan bozkırlarında dağınık halde yaşayan Moğolları belli bir teşkilât altında birleştirmek amacıyla örfe dayalı kanunlar çıkartarak, o zamana kadar birbirleriyle savaşan oymakları bir araya getirip güçlü bir birlik oluşturmayı başarır.¹⁶ Hazırladığı kalabalık bir orduyla Çin üzerine yürüyen Cengiz Han (Temuçin), 1215'de Pekin'i zaptederek Çin fethini tamamlar ve 1216'da Moğolistan'a geri döner.¹⁷ Başlangıçta Cengiz Han, sınır komşusu olan Hârezmşahlar ile iyi ilişkiler kurmak ve iki devlet arasında anlaşma sağlayarak ticaret kervanlarına serbestçe hareket edebilecekleri güvenli bir ortam oluşturmak istemektedir. Ancak tarihte “Otrâr Fâciâsı” olarak adlandırılan olay neticesinde, Moğol ordularının uzun yıllar devam edecek olan yıkıcı “doğu seferi” başlamış olur.

¹⁵ Barthold, “Mâverâünnehir”, *İA*, VII, 409. Bizans ve Çin İmparatorlukları arasında ticârî, kültürel ve dinî bir köprü olan “İpek Yolu”, Suriye kıyılarından başlayarak Dicle ve Fırat nehirlerini geçip, İran topraklarını bir baştan bir başa aşarak Merv şehrine varıyordu. Daha sonra Ceyhun havzasına giren İpek Yolu Beykend, Buhâra, Semerkant, Üşrüsene, Fergana, Kaşgar ve Hoten'den geçerek Çin'e ulaşıyordu. Bu büyük kervan yoluna adını veren ipek, tarihte yalnızca en değerli tekstil ürünü ve en çok rağbet gören ticâret malı olmakla kalmamış, üretildiği devirlerden itibaren yabancı ülkeler arasında ilk değişim aracı ve altının mukabili sayılan yegâne değer olmuştur. Bu nedenle İpek Yolu ticaretinin orta yerinde bulunan Mâverâünnehir, Doğu ve Batı kültürlerinin buluşma noktası, insanlık medeniyetinin temellerinin atıldığı ve değerler alış verişinin yapıldığı bir mekân vazifesini görmüştür. bk. Ahmet Rıza Bekin, *İpek Yolu*, Ankara 1981, s. 23; Z. Velidi Togân, *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, I, 94; Helmut Uhlig, *İpek Yolu* (trc. Alev Kırım), İstanbul 2000, s. 27; Louis Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya* (trc. Sadrettin Karatay), Ankara 1986, s. 58; Richard N. Frye, *The Heritage of Central Asia*, Princeton 1996, s. 153.

¹⁶ Cüveynî, *Târih-i Cihân Gûşâ* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1999, s. 87; Laszlo Rasonyi, *Türk Devletinin Batıdaki Vârisleri ve İlk Müslüman Türkler* (nşr. Ş. K. Seferoğlu- Adnan Müderrisoğlu), Ankara 1983, s. 78; İbn Battuta, *Tuhfetü'n-nüzzâr* (nşr. A. Murat Güven), İstanbul ts., s. 277.

¹⁷ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 117-118; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 418.

Sultan Muhammed ile Cengiz Han arasında elçilerin gelip gittiği bir sırada, yanlarında altın, gümüş, Çin ipeklileri, kunduz ve samur kürkleri gibi değerli eşyalarla yüklü 500 deve bulunan ve tamamı müslüman olduğu tahmin edilen 450 kişilik bir kervan Moğolistan'dan hareketle Hârezmşâh ülkesine bağlı bulunan Otrâr (Utrâr) şehrine ulaşır. Şehrin valisi, Sultan Hârezmşâh'ın tutuklanmalarını istediği tüccarları, casusluk ithâmında bulunarak öldürme kararı alır.

Bu olaydan sonra Cengiz Han'ın durumu görüşmek için gönderdiği elçinin de öldürülmesi üzerine, Mâverâünnehir'in Moğollar tarafından istilası kaçınılmaz bir hâle gelir.¹⁸ 1219'da Otrar'ı muhasara eden Moğollar, kuzey-doğu istikametinden güney-batı yönüne doğru hareketle 1221 yılının başlarında bütün Mâverâünnehir'i ele geçirerek Horasan sınırına kadar ulaşmışlardır. Beklenmedik bir zamanda ortaya çıkan ve süratle gelişen Moğol saldırılarına hazırlıksız yakalanan bölge halkı çok büyük bir yıkımla karşı karşıya gelmiştir. Otrar, Cend, Fenaket, Hocend, Buhâra, Belh, Semerkant, Nesef, Tirmiz, Merv ve Nişâbur gibi yüzlerce yıllık geçmişe sahip çok sayıda bilim ve medeniyet merkezi, Moğollar tarafından yıkılıp yağmalanmış; sayısız ilmî ve edebî eser yok edilmiş, müslüman halk katliâma mâruz bırakılmış ve pek çok bilgin bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁹

Cengiz Han'ın ölümü üzerine (1227) tahta çıkan oğlu Ögedey zamanında Mâverâünnehir'in idâresi, özellikle vergi toplamak gibi iktisâdî işlerin yönetimi, Mahmûd Yalavaç el-Hârezmî adındaki Türk kökenli bir valiye bırakılmıştır. Mahmûd Yalavaç (Yalvaç) bölgeye tayin edildikten sonra Hocend'e yerleşmiş ve bütün bölgeyi yardımcıları vasıtasıyla buradan yönetmiştir. Buhâra'da Mahmûd Târâbî adındaki bir şahıs önderliğinde gelişen ve Moğol istilâsından en çok etkilenen, fakir köylülerce desteklenen Târâbî isyânının Moğol ordusu tarafından bastırılmasının ardından Mahmûd Yalavaç, Çin (Pekin) valiliğine atanır ve yerine burada uzun yıllar görev yapacak olan oğlu Mesûd Bey getirilir.²⁰

Mâverâünnehir, Yalavaçlar'ın umûmî valiliği döneminde Moğol tahribâtının izlerinden kurtularak, yeniden müreffeh bir ülke görünümü kazanmıştır. Örneğin Buhâra şehri nüfus, zenginlik ve ilmî gelişme bakımından diğer İslâm şehirleri arasında seçkin bir konuma yükselmiştir. Şehirde biri Mesûd Bey, diğeri ise Cengiz

¹⁸ Nesevî, *Celâlüddin Harezemşâh* (trc. Necip Asım Yazıksız), İstanbul 1934, s. 30.

¹⁹ Derya Örs, "Necmüddîn-i Râzî, Hayatı ve Eserleri", *Nüsha*, sy. 6, 2002, s. 20; İbn Battuta, *a.g.e.*, s. 178; Cüveynî, *Târîh-i Cihân Güşâ*, s. 134-150.

²⁰ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 137-141; Ganizhamal Kushenova, "Ögedey Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı", *Bilgi*, sy. 38, 2006, s. 187.

Han'ın küçük oğlu Tûluy'un hanımı Sorkoktani Bige tarafından yaptırılan iki medreseden her birinin bin kadar öğrencisinin bulunduğu belirtilmektedir. Bir Hıristiyan olan Sorkoktani Bige'nin Hâniye ve Mesûdiyye adındaki bu iki medreseye on biner bâliş bağışta bulunması dikkat çekicidir. Ayrıca Kâşgar'daki Mesûdiyye medresesinin de aynı dönemde kurulduğu kaydedilmektedir.²¹

Mesûd Bey'den sonra aynı görevi sürdüren oğulları da, 1223 yılından 1306'ya kadar şehirleri askerî müdâhalelerden uzak bir şekilde idâre etmeye çalışmışlardır.²² Her ne kadar Mâverâünnehir'de Yalavaçlar ailesi, doğrudan Moğol hükümdarı Ögedey'e bağlı olsalar da, bölgenin diğer idârecileri Çağataylar ailesidir. Nitekim Cengiz'in ölümü üzerine oğulları arasında ülke toprakları taksim edilmiş ve ikinci oğul Çağatay'a Türkistan bölgesi verilmiştir. 1306 yılından itibaren Ögedey Devleti hâkimiyetinin sona ermesiyle çift başlı yönetim ortadan kalkmış ve ülkede Çağatay Hanlığı dönemi başlamıştır.²³

C) Nesef (Karşı) Şehri

Coğrafi konumu bakımından Semerkant ile Ceyhun nehri arasında bulunan "Nesef" şehri, Kaşka-Deryâ (Keşke-Deryâ) vâdisi üzerinde kurulmuştur. Şehrin asıl adı "Nahşeb"dir, ancak bölgenin İslâm idâresine girmesinden sonra bu kelimeden muharref olarak, Araplar tarafından "Nesef" adıyla anılmaya başlanmış ve bu isim giderek yaygınlık kazanmıştır.

Buhâra'yı Belh'e bağlayan yol üzerinde yer alan Nesef, Buhâra'dan yaya olarak beş günlük (yaklaşık 150 km), Belh'den ise sekiz günlük mesafede bulunmaktadır. Yine o dönemde Nesef'ten Keş'e ulaşım üç, oradan da Semerkant'a iki günlük yolculukla mümkün olmaktadır.²⁴ Ayrıca Nesef'ten, Keş yolunu takiben Tirmiz'e de ulaşılmaktadır.

Tarihî yapısı itibâriyle düz bir alan üzerine kurulmuş olan Nesef'ten Keş yönüne doğru iki günlük mesafede dağlık arazi başlamaktadır. Ceyhun nehrine doğru uzanan alan ise ıssız bir çöl görünümündedir. Keş sularının birleşmesiyle oluşan Kaşka-Deryâ

²¹ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 447; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 501-507.

²² Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, İstanbul 2005, s. 70.

²³ Çağataylar'dan sonra Mâverâünnehir'e Timur Devleti hâkim olmuştur. XVI. yüzyıl başlarından itibaren Özbeklerin idâresine giren bölge topraklarının büyük bir bölümü bugün, S.S.C.B.'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Özbekistan sınırları içinde yer almaktadır. bk. Seyfi Çelebi, *L'ouvrage de Seyfi Çelebi: Historien Ottoman du XVIe Siecle* (nşr. Joseph Matuz), Paris 1968, s. 123-133; Z. Velidi Togân, *Umûmî Türk Tarihine Giriş*, I, 64.

²⁴ Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s.148.

nehri, şehrin tam ortasından geçerek civardaki köylere ulaşır, en sonunda Ceyhun'a yönelir, ancak ona kavuşmadan kumlar arasında kaybolur. Bazı seneler nehrin suları tamamen kurumakta, bu nedenle başka akarsuyu olmayan şehirde tarla ve bahçeler kuyu suyu ile sulanmaktadır.²⁵ Nesef'e bağlı irili ufaklı pek çok köy ve nahiyenin bulunduğu kaydedilmektedir. Bunlardan Buhâra yolu üzerindeki "Kesbe" köyünün Nesef'ten daha büyük olup henüz on ikinci asırda bir cuma camiine sahip bulunduğu belirtilmektedir.

Coğrafyacılara verdiği bilgiye göre, onuncu yüzyılda (h. IV yy.) Nesef'in bir kalesi ve bir dış mahallesi mevcuttur. Şehrin Neccâr (Buhâra), Semerkant, Keş ve Gübdîn adlarıyla anılan dört kapısı vardır. Vilâyet sarayı nehir boyunda "Köprübaşı" denilen yerde inşa edilmiştir. Cuma Camii, şehrin Guddîn Kapısı yanında; bayram namazlarının kılındığı namazgâh, Neccâr Kapısı civarında; çarşılar ise saray ile cami arasında bulunmaktadır.²⁶

Doğu, güneydoğu ve Hindistan ile Buhâra arasında bir köprü vazifesi görmesi sebebiyle ticarî bakımdan büyük önem taşıyan, etrafındaki bozkırlar için aynı zamanda bir pazar vazifesi gören Nesef, tarihte halıları, semerleri, bıçak, kama, kılıç vb. silahları, bakırdan yapılan eşyaları, üzüm ve tütün gibi çeşitli zirâî ürünleriyle meşhûrdur.²⁷

Emevî valisi Kuteybe b. Müslim döneminde İslâm idâresine giren şehrin halen kullanılmakta olan "Karşı" adını alması, Moğol istilâsı sonrasına dayanmaktadır. Cengiz Han, Mâverâünnehir şehirlerini ele geçirdikten sonra ordusundaki askerleri ve atlarını dinlendirmek üzere 1220 yılı yazını Nesef civarında geçirmiş, bu tarihten itibaren Moğol beyleri Nesef ve civarını yaylak olarak benimsemişlerdir.²⁸ Çağatay hanlarından Kebek (1318-1326), şehirden yaklaşık iki buçuk fersah mesafede (12-16 km) kendisi için bir köşk yaptırmış ve böylece şehre Moğolca "saray" anlamına gelen "Karşı" adı verilmiştir. Ünlü seyyâh İbn Battuta 1333 yılında Kebek Han'ın kardeşi Tarmaşirin Han (1326-1334) ile burada karşılaşmıştır. Putperest Moğol geleneğini terk ederek İslâmiyeti

²⁵ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V, 285; *Hudûdü'l-âlem*, s. 114; V. Minorsky, "Nahşeb", *İA*, IX, 40.

²⁶ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rîfeti'l-ekâlîm*, Leiden 1967, s. 282-283; Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, V, 285; Guy Le Strange, *Büldanü'l-hilâfeti's-Şarkiyye* (trc. Beşir Fransis), Beyrut 1985, s. 513-514.

²⁷ Makdisî, *a.g.e.*, s. 283; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, V, 3510; R. Rahmeti Arat, "Karşı", *İA*, VI, 364.

²⁸ Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 452; Cüveynî, *a.g.e.*, s. 150.

seçen ilk Moğol hükümdarı olan Tarmaşirin, onu Türkçe ifadelerle samimi bir şekilde karşılamış ve kendi otağında misafir etmiştir.²⁹

Moğol saraylarının nehrin güneyine yapılması nedeniyle şehir yavaş yavaş güneye kaymış, Timur'un (1370-1404) burada bir kale inşa ettirmesi ile kısmen bugünkü yerine kavuşmuştur. Buhâra Hanlığı döneminde nüfus bakımından, Buhâra'dan sonra hanlığın en kalabalık şehri olan Nesef'in yirminci yüzyıl başlarında binden fazla ev, on altı mescit, üç kervansaray ve on iki medreseye sahip olduğu dikkate alınarak, yaklaşık elli bin civarında bir nüfusu barındırdığı tahmin edilmektedir.³⁰

İslâm tarihi boyunca Nesef şehri, "Nesefî" nisbesiyle anılan Hanefî-Mâtürîdî ilim geleneğine bağlı pek çok âlim ve düşünürün yetiştiği önemli bir ilim merkezi olmuştur. Bunlar arasında İbrâhim b. Ma'kel b. Muhammed en-Nesefî (ö. 294/906), Ebû Ahmed İsâ b. Hüseyin en-Nesefî (ö. 385/995), Ebû'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed el-Müstağfirî en-Nesefî (ö. 432/1040)³¹ Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî (ö. 508/1115) ve Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin (ö. 538/1142) isimlerini zikretmek mümkündür.³² Ayrıca burada yetişmiş olup şehrin daha önceki adına izâfeten "Nahşebî" nisbesi ile tanınan bazı bilgin ve düşünürler de mevcuttur. Sûfî Ebû Turâb en-Nahşebî (ö. 245/860), fakih Ebû Bekir Muhammed b. Âsım en-Nahşebî (ö. 452/1060), *Tûtînâme* ve *Silkû's-sülûk* gibi eserleriyle tanınan şâir ve mutasavvıf Seyyid Ziyâeddin en-Nahşebî (ö. 751/1350) bunlardan bazılarıdır.³³

II. Nesefî'nin Hayatı

Ebû'l-Berekât en-Nesefî, günümüzde Özbekistan toprakları içerisinde yer alan Nesef (Karşı) şehrinde dünyaya gelmiştir. Doğum

²⁹ "Sultan bana hitâben Türkçe: 'Hoş musun, yahşi misin, kutlu eyüsün!' Yani 'nasılsın, iyi misin? Gelişin bize şeref verdi!' deyip yaya olarak otağna gitti." İbn Battuta, *a.g.e.*, s. 280.

³⁰ V. Minorsky, *a.g.e.*, s. 40; R. Rahmeti Arat, *a.g.e.*, s. 364.

³¹ Kaynaklar, döneminin önemli fakih ve muhaddisleri arasında yer alan Müstağfirî'nin *Târîhu Nesef ve Keş* adlı bir eserinden bahsetmektedir. Ancak bu eser günümüze ulaşmış değildir. bk. Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 487; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, XXIX, 364; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (nşr. Ahmed Za'îbî), Beyrut 1998, s. 57.

³² Nesef'te yetişmiş, çoğunluğu fakih ve kelâmcı olan bilginler hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, Bağdat 1962, s. 21 vd.; Ömer en-Nesefî, *el-Kand fî zikri ulemâi Semerkand* (nşr. Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Riyad 1991, s. 26 vd.; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 2006, s. 32 vd.

³³ bkz. Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nisâb*, vr. 421a; Rıza Kurtuluş, "Nahşebî", *DİA*, XXXII, 309-310.

tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak onun, Hanefî fukahâsından Şemsüleimme el-Kerderî'nin (ö. 642/1244) talebesi olduğu dikkate alınarak, muhtemelen hicrî yedinci yüzyılın ilk çeyreğinde (620/1223 yılı civarında) dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.³⁴

Moğol istilâsının bütün tahrîbâtına rağmen, o dönemde İslâm dünyasının ve özellikle Hanefî mezhebinin en önemli ilim merkezlerinden biri olma niteliğini koruyan Buhâra'da tahsilini sürdürdüğü anlaşılan Ebü'l-Berekât en-Nesefî,³⁵ Şemsüleimme el-Kerderî'nin yanı sıra devrin önemli bilginlerinden olan Bedreddîn Hâherzâde (ö. 651/1254) ve Hamîdüddîn ed-Darîr'den de (ö. 666/1268) ders almıştır.³⁶

³⁴ Bedreddin Çetiner, *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Medârik Tefsîri*, İstanbul 1995, s. 30; Temel Yeşilyurt, *a.g.e.*, s. 23; Murteza Bedir, "Nesefî", *DİA*, XXXII, 567.

³⁵ Kaynaklarda Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin hayatı hakkında verilen bilgiler son derece sınırlı, birbirini tekrar eder nitelikte ve ayrıntıdan yoksundur. Tabakât kitaplarında Nesefî'nin biyografisine ayrılan bölümlerde ise daha ziyâde kendisinin eserlerinden bahsedilmektedir. Bu nedenle onun Nesef'teki çocukluğu, Buhâra'ya gidişi ve oradan ayrıldığı tarih hakkında ne yazık ki kesin mâlumâtımız bulunmamaktadır.

³⁶ Bazı kaynaklarda Nesefî'nin hocaları arasında Ebü Nasr Zeynüddin Ahmed b. Muhammed el-Attâbî'nin (ö. 586/1190) de adı geçmektedir. Buhâra'nın "Dârü Attâb" mahallesine nispetle Attâbî lakabıyla tanınan Ebü Nasr Zeynüddin Ahmed, Mâverâünnehir Hanefî bilginleri arasında seçkin bir yere sahiptir. Onun talebesi olan Şemsüleimme el-Kerderî'nin kendisinden, Şeybânî'nin *ez-Ziyâdât* adlı kitabına yazdığı *Şerhu'z-Ziyâdât* adlı eserini rivayet ettiği bilinmektedir. Attâbî, 586 (1190) yılında Buhâra'da ölmüş ve Kelâbâz'daki "Kudâtü's-seb'a" (Yedi Kadı) mezarlığına defnedilmiştir.

Nesefî'nin h. 620 yılı civarında doğduğu dikkate alındığında, onun bu tarihten yaklaşık 34 yıl önce vefat etmiş olan bir şahsın talebesi olması mümkün gözükmemektedir. Buna rağmen "Bazı kaynaklar onu niçin Attâbî'nin talebesi olarak göstermekte ısrar etmektedir?" sorusuna verilen cevaplardan ilkinde, Attâbî'nin "Hâfîzüddîn" lakaplı başka bir talebesinin bulunduğu ve bu şahsın tabakât müelliflerince Nesefî ile karıştırıldığı ifade edilmektedir. Bu görüşün doğru kabul edilmesi durumunda, söz konusu şahsın kimliği meselesi ortaya çıkmaktadır. Hâfîzüddîn lakabını taşıyan bu ikinci şahsın yukarıda adı geçen Hâfîzüddîn el-Kebîr Muhammed el-Buhârî olduğunu (İbnü'l-Hinnâî'nin *Tabakâtü'l-Hanefiyye* adlı eserinin tahkikinde böyle bir tercih açıkça ortaya konulmaktadır) söylemek de bir hayli güçtür. Nitekim Buhârî'nin biyografisini veren kaynaklar, onun doğum tarihi olarak h. 615 yılı üzerinde müttefiktir. Ayrıca onun hocası olarak Şemsüleimme el-Kerderî'nin dışında başka bir isim de zikredilmemektedir.

Bu ihtimal bir kenara bırakılırsa, Nesefî'nin, *Şerhu'z-Ziyâdât*'i hocası Şemsüleimme el-Kerderî'den, onun da hocası Attâbî'den okuduğunu, böylece aralarında dolaylı bir hoca-talebe ilişkisinin bulunduğunu söylemek daha isâbetli görünmektedir. Ancak *Hediyyetü'l-'arîfîn*'de Şemsüleimme el-Kerderî'nin lakapları arasında "Hâfîzüddîn" ifadesinin de zikrediliyor olması, problemin çözülebilmesi için eldekiler dışında yeni kaynaklara ihtiyaç bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. bk. Kureşî, *el-Cevâhirü'l-*

Eğitimini Buhâra'da tamamlayan Nesefî, döneminde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar sebebiyle,³⁷ muhtemelen h. 671 (1273) yılında buradan ayrılarak daha güvenli bir yer olan Kirman'a yerleşmiştir.³⁸ Kirman'daki Kutbiyye-Sultâniyye Medresesi'nde uzun yıllar müderrislik yaptığı bilinen Nesefî, bu görevi esnasında değişik eserler ve ders kitapları yazmış, bunlardan bazılarını talebelerine bizzât kendisi okutmuştur. Nesefî'nin yetiştirdiği çok sayıda talebe içerisinden yalnızca Muzafferüddin İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295), Hüsâmüddin es-Signâkî (ö. 711/1311) ve "Sa'dü'l-mille ve'd-dîn" lakabıyla kaydedilen Mahmûd b. Ahmed ed-Dihlevî (ö. [?]) ³⁹ adlı bir şahsın isimleri zikredilmektedir.

mudıyye, I, 299; II, 295; Bedreddin el-Aynî, *Târîhu'l-Bedr fî evsâfi ehli'l-eser*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 840, VIII, 60b; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 30; Suyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1976, s. 32-33; Taşköprüzâde, *Tabakâtü'l-fukahâ* (nşr. el-Hâc Ahmed Neyle), yy. 1961, s. 100; İbnü'l-Hinnâi, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, s. 241, 264-265; Temimî, *Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, II, 72-73; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 173; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 87; II, 122; Temel Yeşilyurt, *a.g.e.*, s. 26; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkah Âlimleri*, s. 55; Halit Ünal, "Attâbi", *DİA*, IV, 93.

³⁷ İlhanlılar ile Çağataylar arasında yaşanan hâkimiyet mücadeleleri neticesinde, h. 671 yılı ortalarında İlhanlı ordusu Buhâra'yı işgal etmişse de, kısa bir müddet sonra 7 Recep 671 (22 Ocak 1273) tarihinde Çağataylar, şehri tekrar ele geçirmişlerdir. Yaşanan hadiseler esnasında şehir, İlhanlılar tarafından yağmalanmış, çok sayıda insan katledilmiş, şehrin bütün âbideleri ve medreseleri ikinci kez tahrip edilmiştir. Hanefî fakihlerinden Lü'lûi adıyla tanınan Ebü'l-Mehâmid Mahmûd el-Buhârî'nin (ö.671/1272) de bu dönemde Moğollarca şehid edilen bilginler arasında yer aldığı kaydedilmektedir. bk. Kureşî, *a.g.e.*, III, 450; İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 72; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1868; Berthold Spuler, *İran Moğolları* (trc. A. Cemal Köprülü), Ankara 1957, s. 82; Arminius Vambery, *Târîhu Buhâra* (trc. Ahmed Mahmûd Sâdâti), Kahire ts., s. 196; Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 114-115.

³⁸ Muhtemelen Nesefî'nin Kirman'da bulunduğu h. 671 yılının (1272-1273) kışında bu şehre uğrayan Batılı seyyâh Marco Polo, ondan beğeniyle söz etmektedir. Polo'nun ifadesiyle "Kirman, değerli madenlerin çıkartıldığı, at koşumları ve silah imâlâtının yapıldığı refah içinde huzurlu bir yerdir. Buranın halkı sâkin, mütevâzı ve barışçıldır." Nesefî'nin vefâtına yakın bir tarihe (706/1306) kadar İlhanlılar'a bağlı olarak Karahıtay asıllı Kutluğhanlılar hânedanı tarafından yönetilen Kirman'ın, özellikle Kutluğ Türkân Hâtun (1257-1283) döneminde çok müreffeh bir yer olduğu kaydedilmektedir. bk. Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, I, 104-105; Cüveynî, *a.g.e.*, s. 479; Berthold Spuler, *a.g.e.*, s. 171-174; Marcel Bazin, "Kirman", *DİA*, XXVI, 62.

³⁹ Yalnızca Kefevî tarafından zikredilen bu şahsın kimliği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. bk. Kefevî, *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 288b.

Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin Kirman'da ne kadar kaldığı,⁴⁰ bu arada başka yerlere yaptığı ilmi seyahatler ve görüştüğü kimseler hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Nesefî'nin 710 (1310) yılında Bağdat'a yaptığı ziyaret kayda geçmiştir. Kaynakların belirttiğine göre bu ziyaretten dönüş yolculuğunda rahatsızlanan Nesefî, Hûzistan eyâletine bağlı İzec (Mâlûlemîr) şehrinde 710 yılının Rebûlevvel ayında (Ağustos 1310)⁴¹ bir cuma gecesi vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.⁴²

A) Hocaları

1- Şemsüleimme el-Kerderî (ö. 642/1244)

Döneminin önemli Hanefî fakihlerinden biri olan Ebû'l-Vecd Şemsüleimme⁴³ Muhammed b. Abdüssettâr b. Muhammed el-İmâdî el-Kerderî, 559 (1164) yılında Hârizm bölgesine bağlı Kerder şehrinin Berâtekîn kasabasında dünyaya gelmiştir.

Hârizm'de eğitimine başlayan Kerderî, burada Mutarrizî'den Arap dili ve belâgatıyla ilgili dersler almış, daha sonra Semerkant'a giderek Burhâneddîn el-Merğînânî'den kendi eseri *el-Hidâye*'yi okumuş, aynı sırada İmâmzâde Mecdüddîn es-Semerkandî'den fıkıh ve hadis dersleri almıştır. Tahsiline devam etmek üzere Buhâra'ya geçen Kerderî, burada Bedreddîn Ömer el-Verseki, Şerefüddîn Ömer el-Akîlî, Ömer b. Bekir ez-Zerencerî, Ömer b. Ebû Bekir ez-Zemahşerî, Ahmed b. Muhammed el-Attâbî, Kutbüddîn Muhammed es-Serahsî, Nüreddîn es-Sâbûnî ve Fahreddîn Kâdihân gibi pek çok önemli bilginden fıkıh, usûl, hadis ve tefsir dersleri almıştır.

⁴⁰ H. 689 (1290) yılında *el-Kâfî* adlı eserini Kutbiyye-Sultâniyye Medresesi'nde okuttuğu bilindiğine göre, Nesefî'nin Kirman'dan ayrılması daha sonraki bir tarihte gerçekleşmiş olmalıdır. bk. Kefevî, *a.g.e.*, vr. 288b.

⁴¹ Kaynakların ittifak ettiği h. 710 (1310) yılından farklı olarak; Kureşî, İbn Hacer, İbn Tağrıberdî ve İbnü'l-Hinnâî gibi tabakât müellifleri, Nesefî'nin vefât tarihi olarak h. 701 (1301) yılını göstermektedir. Yine Taşköprüzâde, h. 751 tarihini verirken; Kâtib Çelebi ise h. 710 yılının yanı sıra 701 ve 711 yılını da zikreder. bk. Kureşî, *el-Cevâhîrü'l-mudîyye*, II, 295; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 352; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, VII, 73; Taşköprüzâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 113; İbnü'l-Hinnâî, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, s. 266; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 119; II, 1168, 1640, 1675, 1867, 1922.

⁴² İbn Râfi, *Târîhu ulemâi Bağdâd* (nşr. Abbâs Azzâvî), Beyrut 2000, s. 53; Firûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, vr. 31a; İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 352; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, VII, 72; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 182-183; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 464; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessîrîn*, I, 304; Züheyr Zaza, *Tertibü'l-a'lâm ale'l-a'vâm*, I, 452; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VI, 32.

⁴³ "Şemsüleimme" tâbiri Halvânî, Serahsî, Kerderî ve Zerencerî gibi Hanefî fikhinin önemli bilginlerinden bir kısmına müştereken verilmiş bir lakaptır. bk. Leknevî, *en-Nâfiü'l-kebîr*, s. 56.

Şemsüleimme el-Kerderî'nin yetiştirdiği talebeler arasında, Bedreddîn Muhammed el-Kerderî (Hâherzâde), Seyfeddîn el-Bâharzî, Hamîdüddîn ed-Darîr, Sirâcüddîn Muhammed b. Ahmed el-Karnebî, Fahreddîn Muhammed el-Maymergî,⁴⁴ Hâfızüddîn el-Buhârî ve Ebû'l-Berekât en-Nesefî⁴⁵ gibi bilginler bulunmaktadır. 9 Muharrem 642 (17 Haziran 1244) tarihinde vefat eden Kerderî, Buhâra yakınlarındaki Sebezmûn'a defnedilmiştir.

Kaynaklarda Kerderî'ye ait *Te'sîsü'l-kavâid (fî ismeti'l-enbiyâ)*, Hanefî fakihlerinden Hüsâmeddin el-Ahsikesî'nin (el-Ahsiketî) *el-Müntehab fî usûli'l-mezheb (Muhtasarü'l-hüsâmî)* adlı eserine yazdığı bir şerh ve *Hallü müşkilâti'l-Kudûri* gibi eserlerin adı verilmektedir. Bununla birlikte Kerderî'nin günümüze ulaşan tek eseri, İmâm Gazzâlî'nin *el-Menhûl* adlı eserin sonunda İmâm Şâfiî ve mezhebinin üstünlüğünü vurgulamak amacıyla Ebû Hanîfe'ye ağır ithamlarda bulunulduğunu görmesi üzerine, buna cevap olarak yazdığı bir risâledir. Çeşitli kütüphanelerde yazmaları mevcut olan bu risâlenin nüshaları *el-Hakku'l-mübîn fî def'i şübehâti'l-mübtilîn*, *Risâle fî te'yîdi mezhebi Ebî Hanîfe*, *er-Red ve'l-intisâr alâ mezhebi İmâmi'l-eimme ve Sirâci'l-ümme*; *es-Seyfü'l-meslûl* ve *el-Fevâidü'l-münîfe* gibi farklı isimler taşımaktadır.⁴⁶

2- Bedreddîn Hâherzâde el-Kerderî (ö. 651/1254)

Şemsüleimme el-Kerderî'nin kız kardeşinin oğlu olması sebebiyle "Hâherzâde" lakâbıyla da anılan Bedreddîn Muhammed b. Mahmûd b. Abdülkerîm el-Kerderî (ö. 651/1254), küçük yaşlardan itibaren dayısının yanında yetişmiş ve onun önde gelen öğrencileri arasında yer almıştır. Fıkıh ve Arap dili sahalarında derinleşen Bedreddîn Hâherzâde'nin yetiştirdiği öğrenciler arasında Nesefî'nin yanı sıra Ebû'l-Mehâmid Mahmûd b. Muhammed el-Buhârî'nin de adı zikredilmektedir. Hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip

⁴⁴ Fahreddîn Muhammed b. Muhammed b. İlyâs el-Maymergî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte bu şahıs, hocaları ve talebeleri bakımından Hâfızüddîn el-Buhârî'ye olan yakınlığıyla dikkat çekmektedir. Her iki bilginin de ortak öğrencileri arasında Maymergî'nin yeğeni Alâuddîn Abdülazîz el-Buhârî ve Hüsâmüddîn es-Siğnâkî'nin isimlerini saymak mümkündür. bk. Siğnâkî, *Kitâbü'l-Vâfi fî usûli'l-fıkh*, "neşredenin girişi", I, 38; Kureşî, *a.g.e.*, III, 318-319; İbnü'l-Hinnâi, *a.g.e.*, s. 265; Ahmet Özel, *Haneftî Fıkıh Âlimleri*, s. 77.

⁴⁵ Kureşî ve Leknevî, Şemsüleimme el-Kerderî'nin talebesi olarak Nesefî'nin yerine Fahreddîn el-Maymergî ile birlikte Hâfızüddîn el-Buhârî'yi zikretmektedir. bk. Kureşî, *a.g.e.*, III, 230; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 291.

⁴⁶ Fîrûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye*, vr. 67a; Bedreddîn el-Aynî, *Târîhu'l-Bedr fî evsâfi ehlil-eser*, VIII, 113a; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VI, 351; İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 64; İbnü'l-Hinnâi, *Tabakâtü'l-Haneftiyye*, s. 253; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, X, 167; Ahmet Özel, "Kerderî", *DİA*, XXV, 277.

olmadığımız⁴⁷ Bedreddin Hâherzâde, h. 651 (1254) yılında vefat etmiş⁴⁸ ve Buhâra'da dayısı Şemsüleimme el-Kerderî'nin yanına defnedilmiştir.⁴⁹ Hâherzâde'nin kaynaklarda zikredilen *el-Cevâhirü'l-manzûme fî usûli'd-dîn* adlı kelâm ilmine dair muhtasar eserinin bir nüshası günümüze ulaşmıştır.⁵⁰

3- Hamîdüddîn ed-Darîr (ö. 666/1268)

Hamîdüddîn Ali b. Muhammed b. Ali ed-Darîr er-Râmüşî el-Buhârî (ö. 666/1268) Şemsüleimme el-Kerderî'den fıkıh, Cemâlüddin el-Mahbûbî'den hadis dersleri almış ve Hanefî fıkıhı, fıkıh usûlü, tefsir ve cedel ilmi sahalarında döneminin Mâverâünnehir bilginleri arasında seçkin bir konuma yükselmiştir. Talebeleri arasında Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Ebü'l-Mehâmîd Mahmûd b. Muhammed el-Buhârî'nin adları zikredilmektedir. H. 8 Zilkâde 666 (20 Temmuz 1268) tarihinde Buhâra'da vefat eden Hamîdüddîn ed-Darîr, aynı yerde defnedilmiştir.⁵¹

el-Fevâid (Şerhü'l-Hidâye), *Şerhü'l-Manzûmeti'n-Nesefiyye*, *Şerhü'n-Nâfi'* ve *Şerhü'l-Câmü'l-kebir*⁵² Hamîdüddîn ed-Darîr'in başlıca eserleri arasında yer almaktadır.⁵³

⁴⁷ Bu duruma işaret eden İbn Tağrıberdî, Hanefî ulemâsının tabakât ve tarih eserleri yazma hususunda ihmalkâr davrandıklarını, bu sebeple pek çok değerli bilginin biyografisinin birkaç satırla geçirildiğini söyler. bk. İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, VIII, 189.

⁴⁸ T. Yeşilyurt ve Heffening, Hâherzâde'nin vefat yılı olarak 1253 tarihini vermektedir. Ancak kaynaklarda geçen "Zilkâde ayının sonu" ifadesi dikkate alındığı takdirde, bu tarih 1254 olarak tashih edilmelidir. Zirâ hicrî 651 yılı Zilkâdesinin 10. günü, 1 Ocak 1254 miladî tarihine tekâbülmektedir. bk. Kureşî, *a.g.e.*, III, 363; Bedreddin el-Aynî, *İkdü'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân*, I, 83; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, XI, 115. krş. Temel Yeşilyurt, *a.g.e.*, s. 26; Heffening, "Nesefî", *İA*, IX, 199.

⁴⁹ Kureşî, *a.g.e.*, III, 362-363; İbnü'l-Hinnâî, *a.g.e.*, s. 263; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 327-328; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifn*, II, 125.

⁵⁰ bkz. Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 2449.

⁵¹ Kaynaklarda cenâzesinde yaklaşık elli bin kişilik büyük bir kalabalığın hazır bulunduğu, namazının talebesi Nesefî tarafından kıldırıldığı ve yine onun tarafından kabre konulduğu kaydedilir. bk. Kureşî, *a.g.e.*, II, 597; İbn Kutluboga, *a.g.e.*, s. 46; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, VIII, 189.

⁵² Kaynakların zikrettiği bu eserlerin yanı sıra müellifin günümüze ulaşan *Ta'lîka alâ Usûli'l-Pezdevî* veya *Hâşiye alâ Usûli'l-Pezdevî* adıyla kayıtlı, fıkıh usûlüne dair bir eseri daha mevcuttur. bk. Beyazıt Devlet Ktp., Merzifonlu, nr. 280; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 1319, 1321.

⁵³ İbn Kutluboga, *a.g.e.*, s. 46; İbnü'l-Hinnâî, *a.g.e.*, s. 264; Kehhâle, *a.g.e.*, VII, 217; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 69.

B) Talebeleri

1- Muzafferüddîn İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295)

Muzafferüddîn Ahmed b. Ali b. Tağlib b. Ebû Ziyâ el-Ba'lebekki el-Bağdâdî (ö. 694/1295) aslen Ba'lebekli olup, h. 651 yılında Bağdat yakınlarındaki Dertenk'te dünyaya gelmiştir. Astronomiyle ilgilenen ve aynı zamanda Bağdat'ın Müstansiriyye kapısında saat imalâtçılığı yapan babasına nispetle "İbnü's-Sââtî" lakâbıyla meşhûr olmuştur.

Muzafferüddîn İbnü's-Sââtî, Bağdat'ta eğitim görmüş, Zahirüddîn Muhammed b. Ömer en-Nevcâbâzî ve Ebü'n-Nedâ el-Harrânî gibi bilginlerden ders almıştır. Kefevî'nin naklettiğine göre h. 683 (1284) yılında Kirman'a giderek Nesevî'den *el-Vâfi* adlı eserinin bir özeti olan *Kenzü'd-dekâik*'i okumuştur.⁵⁴ Fıkıh, fıkıh usulü, kelâm, Arap dili ve edebiyatı sahalalarında uzmanlaşan İbnü's-Sââtî, Bağdat'taki Muvaffakiyye ve Müstansiriyye medreselerinde uzun müddet hocalık yapmıştır. Tâceddîn İbnü's-Sebbâk, oğlu Mecdüddîn İbnü's-Sââtî ve Rükneddîn es-Semerkindî gibi isimler talebelerinden bazılarıdır. H. 694 (1295) yılında vefat eden İbnü's-Sââtî, Bağdat'ta meşhur sûfî Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanına defnedilmiştir.

İbnü's-Sââtî'nin kaynaklarda adı geçen *ed-Dürrü'l-mendûd fi'r-red alâ feylesüfi'l-Yehûd* adlı eserinin dışında günümüzde mevcut olan ve üzerine pek çok şerh çalışması yapılan *Mecmau'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn* ile *el-Bedi'* (*Nihâyetü'l-vüsûl ilâ ümi'l-usûl*) adlı iki eseri daha bulunmaktadır.⁵⁵

2- Hüsâmüddîn es-Siğnâkî (ö. 711/1311)

Hüsâmüddîn Hüseyin b. Ali b. Haccâc b. Ali es-Siğnâkî (ö. 711/1311), Hâfızüddîn el-Kebir Muhammed b. Muhammed el-Buhârî'nin⁵⁶ yanı sıra Fahrüddîn Muhammed b. Muhammed el-

⁵⁴ Kefevî, *a.g.e.*, vr. 288b, 290a; Heffening, *a.g.e.*, IX, 199-200.

⁵⁵ İbn Râfî, *Târihu ulemâi Bağdâd*, s. 29; Firûzâbâdî, *el-Mirkâtü'l-vefiyye*, vr. 6b; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, I, 420-423; Taşkôprüzâde, *Miftâhü's-saâde*, II, 187-188; Temîmî, *a.g.e.*, I, 400-401; Kâtîb Çelebi, *a.g.e.*, I, 734; II, 1599; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 51; Ahmet Özel, "İbnü's-Sââtî", *DİA*, XXI, 190.

⁵⁶ İnceleme imkânı bulduğumuz eski ve yeni bütün kaynaklar ittifakla Nesevî'nin talebeleri arasında Siğnâkî'nin ismini zikretmektedir. Bununla birlikte aynı kaynaklarda Siğnâkî'nin biyografisi verilirken hocası olarak Nesevî yerine, Hâfızüddîn el-Kebir Muhammed el-Buhârî'nin adı geçmektedir. Bu durum Nesevî'nin aslında Siğnâkî'nin hocası olmadığı, fakat kaynakların biri tarafından Hâfızüddîn lakabı nedeniyle Muhammed el-Buhârî ile karıştırıldığı ve bu hatanın daha sonraki tabakât eserlerinde de tekrarlandığı kanaatini uyandırmaktadır. Şâyet bu kanaat doğru kabul edilecek olursa, sadece Nesevî'nin hayatının kaleme alındığı satırlarla sınırlı kalan bu yanlışlığın, bazen birkaç sayfa arayla kaydedilen Siğnâkî'nin biyografisine yansımaması ve birbiriyle çelişen bu iki bilginin günümüze kadar hiçbir müellifin dikkatini

Maymergî, Alâeddîn b. Ebû Bekir es-Semerkindî gibi bilginlerden fıkıh, Gucdüvânî'den de nahiv okumuştur. Kaynakların verdiği bilgiye göre kendisine genç yaşta müftülük ve müderrislik görevi verilen Siğnâkî, Mısır ve Habep'te bulunmuş, Bağdat'a giderek Hadariyyîn mahallesinde bulunan "Meşhedü Ebî Hanîfe Medresesi"nde ders vermiştir. Hac farızasını yerine getirdikten sonra 710'da (1310) Şam'a geçmiş ve 711 (1311) yılında Halep'de vefat etmiştir.⁵⁷

Hanefî fıkıhı, fıkıh usûlü, nahiv ve kelâm sahalalarında dönemin önemli isimleri arasında sayılan Siğnâkî'nin talebeleri arasında İbnü'l-Adîm, Kıvâmüddin Muhammed el-Kâkî ve Celâleddin el-Kurlânî, Şemseddin el-Kaşgarî gibi bilginlerin isimleri zikredilir.

el-Hidâye'nin önemli şerhlerinden biri olan *en-Nihâye*, *Kitâbü'l-Vâfi fi usûli'l-fikh* (Kahire 2003), *el-Kâfi Şerhu'l-Pezdevî* (Riyad 2001), Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin *et-Temhîd* adlı kitabına yazdığı şerh olan *et-Tesdîd fi Şerhi't-Temhîd*,⁵⁸ *en-Necâhü't-tâli tilve'l-Merâh*,⁵⁹ *Muvassal fi Şerhi'l-Mufassal*, *Dâmigatü'l-mübtediîn ve nâsiratü'l-*

çekmemesi hayli şaşırtıcıdır (Bu durumun aksine Taşköprüzâde, Siğnâkî'nin hocası olarak Nesefî'yi gösterir. bk. *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 119).

Öte yandan tabakât müelliflerinin konu hakkındaki değerlendirmeleri de birbirleriyle çelişir vaziyettedir. Meselâ Leknevî'ye göre, Şemsüleimme el-Kerderî'den ders almış olan Hâfızüddin lakaplı iki bilgin bulunmaktadır; bunlardan ilki Ebû'l-Alâ'nın hocası Mumammed el-Buhârî, diğeri ise Siğnâkî'nin hocası Ebû'l-Berekât en-Nesefî'dir. Temimî ise, Siğnâkî'nin *Muvassal fi Şerhi'l-Mufassal* adlı eserini h. 676 (1277) yılında Hâfızüddin el-Buhârî'den okuduğunu kaydetmektedir. Yine Siğnâkî'nin *Kitâbü'l-Vâfi* adlı eserine neşreden yazdığı girişte, Nesefî ile Siğnâkî'nin yaklaşık olarak aynı dönemde yaşamış olmaları, vefat tarihleri arasındaki yakınlık (710-711), eserleri arasındaki konu (isim) ve üslup bezerliği vb. hususlara dikkat çekilmekte ve Siğnâkî'nin aynı eserin hâtimesinde Nesefî'yi akranları arasında zikrettiği belirtilmektedir. bk. Siğnâkî, *Kitâbü'l-Vâfi fi usûli'l-fikh*, "neşreden giriş", I, 42; Temimî, *a.g.e.*, III, 151; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 173.

⁵⁷ Muhtelif kaynaklarda Siğnâkî'nin haccettiği, ayrıca Mısır, Halep, Şam ve Bağdat'a gittiği kaydedilmektedir, fakat bu ziyaretlerinin kronolojik sıralaması üzerinde bir ittifak söz konusu değildir. Aynı şekilde bazı kaynaklar onun, ömrünün sonuna doğru memleketine geri döndüğünü, h. 711 veya 714 (1311-1314) yılında Merv'de vefat ettiğini belirtmektedir. bk. İbn Râfi, *Târîhu ulemâi Bağdâd*, s. 41; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, V, 164; Taşköprüzâde, *Miftâhü's-saâde*, II, 266; Temimî, *a.g.e.*, III, 151; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 107.

⁵⁸ Orta bir hacme sahip olan bu eserin muhtelif yazma nüshaları ülkemiz kütüphanelerinde mevcuttur.

⁵⁹ Abdullah Osman Abdurrahmân Sultân tarafından Mekke Ümmülkurâ Üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak tahkiki yapılan eserin (1993) bir yazması Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp., nr. 3027'de kayıtlıdır. bk. Siğnâkî, *Kitâbü'l-Vâfi fi usûli'l-fikh*, "neşreden giriş", I, 62.

*mühtedîn*⁶⁰ Siğnâki'ye nispet edilen başlıca eserler arasında yer almaktadır.⁶¹

II. Neseî'nin Eserleri

A) Fıkha Dâir Eserleri

1- el-Müstasfâ

Ebü'l-Kâsım Muhammed es-Semerkandî'nin (ö. 556/1161) *en-Nâfi'* adlı eserine yazılmış bir şerhtir.⁶² Neseî'nin, hocaları Kerderî ve Darîr'in derslerinde aldığı notlarla bu konuda mevcut bazı eserlerden derlenen bilgilerin bir araya getirilmesinden meydana gelen söz konusu çalışma, h. 665 (1267) yılında tamamlanmıştır. Neseî, eserde geçen "allâme" sözüyle Şemsüleimme el-Kerderî'yi; "şeyh" veya "üstâd" nitelemeleriyle Hamidüddin ed-Darîr'i; "*el-Mebsûl*" ifadesiyle ise Şemsüleimme es-Serahsi'nin (ö. 483/1090) ünlü eserini kastetmektedir.⁶³ Bu eserin günümüze ulaşan muhtelif yazmaları arasında *el-Mustasfâ fî Şerhi'n-Nâfi'* adıyla Amasya Bayezid İl Halk Ktp., nr. 269 ve Beyazıt Devlet Ktp., Merzifonlu, nr. 212'de; *el-*

⁶⁰ Yazmaları için bk. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 153, Laleli, nr. 3648.

⁶¹ Kureşî, *a.g.e.*, II, 114-116; İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 60; İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 25; İbnü'l-Hinnâi, *a.g.e.*, s. 278-279; Temimî, *a.g.e.*, III, 150-151; Taşköprüzâde, II, 266.

⁶² Neseî'nin *el-Müstasfâ*'sının, bazı kaynaklarda *el-Menâfi'* adıyla zikredilmesinin bir karıştırmadan kaynaklanmış olabileceği söylenmektedir (Murteza Bedir, *a.g.e.*, XXXII, 567). Ancak kaynakların pek çoğunda, müellifin *el-Musaffâ* adını taşıyan diğer eseri *el-Müstasfâ* adıyla kaydedildikten sonra, Semerkandî'nin *en-Nâfi'* isimli kitabına yazdığı bu şerhin *el-Menâfi'* adıyla zikredilmesi, bu kullanımın söz konusu iki eserin karıştırılmasını önlemek amacıyla bilinçli olarak tercih edildiğini göstermektedir (bk. Kureşî, *a.g.e.*, II, 295; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 352; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, VII, 72; İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 30; Taşköprüzâde, *a.g.e.*, II, 188; İbnü'l-Hinnâi, *a.g.e.*, s. 266; Temimî, *a.g.e.*, IV, 154). Öte yandan Kâtib Çelebi ve Bağdatlı İsmail Paşa, Neseî'nin *el-Müstasfâ*'sının yanı sıra *en-Nâfi'* adlı eserin, Ebü Hafs Ömer en-Neseî'nin (ö. 537/1142) oğlu Ahmed en-Neseî'ye (ö. 552/1157) ait başka bir şerhinin daha bulunduğunu kaydetmektedir. *el-Menâfi' fî fevâidi'n-Nâfi'* adını taşıyan bu şerhe benzer şekilde Isparta Halil Hâmit Paşa Kütüphanesi'nde Hâfızüddin müellif ismine kayıtlı, h. 799 (1396) tarihli, *Fevâidü'n-Nâfi'* adlı bir yazma bulunmaktadır. Söz konusu eserin adı geçen müellife mi, yoksa Neseî'ye mi ait olduğu tetkik edilmeye muhtaçtır. bk. Isparta Halil Hâmit Paşa Ktp., nr. 1874. krş. Kureşî, *a.g.e.*, I, 226; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1922; İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 85.

⁶³ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1922.

Müstasfâ fi Şerhi'l-Fıkhi'n-Nâfi' adıyla Beyazıt Devlet Ktp., nr. 2469'da kayıtlı bulunanları zikretmek mümkündür.⁶⁴

2- el-Musaffâ

Meşhur Hanefî fıkıh ve kelâm bilgini Ebû Hafs Necmeddîn Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) Ebû Hanîfe ile İmâm Şafîi ve İmâm Mâlik arasındaki fikhî ihtilâfları konu edinen *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye* isimli eserinin bir şerhidir.⁶⁵ Nesefî bu eserini, *el-Müstasfâ'yı* bitirdikten sonra yazmaya başlamış ve 20 Şâban 670 (22 Mart 1272) tarihinde tamamlamıştır.⁶⁶ Yazmaları değişik kütüphanelerde mevcut olan eserin, Çorum İl Halk Kütüphanesi'ndeki *el-Musaffâ Şerhu'l-Manzûme fi'l-hilâfiyyât li-Ebî Hafs en-Nesefî* adıyla kayıtlı 303 varaktan oluşan, 690 tarihli nüshası, müellif hattı olarak gösterilmektedir.⁶⁷ Eserin bazı yazmaları ise *el-Mustasfâ* adıyla kaydedilmiştir.⁶⁸

3- el-Vâfi

Kaynakların naklettiğine göre başlangıçta Burhâneddîn el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) meşhur eseri *el-Hidâye*'yi şerh etmeyi düşünen Nesefî, daha sonra bu niyetinden vazgeçmiş ve *el-Hidâye*'nin üslûbuna uygun olarak *el-Vâfi* adlı eseri kaleme almıştır.⁶⁹ Hanefî fıkının genel bir özeti niteliğini taşıyan eserde Ebû Hanife ve diğer Hanefî bilginlerin yanı sıra Şafîi ve Mâlikîler'in

⁶⁴ Kâtib Çelebi, Nesefî'nin bu eseri *Müstasfâ mine'l-müstevfâ* adıyla kaydettiğini belirtmektedir. Nitekim Süleymaniye Kütüphanesi'nde bu adla kayıtlı bir eser bulunmaktadır. bk. Süleymaniye Ktp., Turhân Vâlide Sultân, nr. 156. krş. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1867.

⁶⁵ Bazı kaynaklarda müellifin, Ömer en-Nesefî'nin *el-Manzûme*'sini *el-Müstasfâ* adıyla şerh ettiği, daha sonra da aynı şerhin bir hülâsasını yazdığı kaydedilmektedir. Bursa ve Edirne'de bulunan *el-Musaffâ fi muhtasari'l-Müstasfâ* adıyla kayıtlı nüshaların gerçekten söz konusu esere ait olup olmadıkları incelenmelidir. bk. Bursa Bölge Yazmalar Ktp., Haraççioğlu, nr. 487; Edirne Selimiye Ktp., nr. 734, 740. krş. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1867; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifin*, I, 464; Kays Al-i Kays, *el-İrâniyyün ve'l-edebî'l-Arabî*, I, 408; Heffening, *a.g.e.*, IX, 200.

⁶⁶ Kefevî, *a.g.e.*, vr. 288b-289a; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1867.

⁶⁷ Çorum İl Halk Ktp., nr. 1406.

⁶⁸ Süleymaniye Kütüphanesi'nde bu adla kayıtlı yirmi iki adet eser bulunmaktadır, ayrıca Edirne Selimiye Kütüphanesi'nde *el-Müstasfâ* adıyla kayıtlı iki eser daha mevcuttur. bk. Edirne Selimiye Ktp., nr. 375, 378; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1304, Cârullah, nr. 755, Fâtih, nr. 1841, Lâleli, nr. 979.

⁶⁹ Nakledildiğine göre Nesefî, kendisinin de *el-Hidâye* üzerine bir şerh yazdığı bilinen dönemin önemli fakihlerinden Tâcüşşeria Ömer b. Ahmed'in: "Bu onun şânına yakışmaz" demesi üzerine bu niyetinden vazgeçmiştir. bk. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1997; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 173.

görüşlerine de yer verilmiştir. Eserde şahısları belirtmek amacıyla çeşitli rumuzlar kullanılmış; bu amaçla Ebû Hanîfe (ح), Ebû Yusuf (س), İmâm Muhammed (م), Züfer (ز), İmâm Şâfiî (ف), İmâm Mâlik (ك), Hanefilerin görüşü ise (ج) harfiyle remz edilmiştir.⁷⁰ Eserin bizzât müellif tarafından yapılmış olan *el-Kâfi fi Şerhi'l-Vâfi* adlı şerhinin yanında, Ebû'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed el-Mekki (ö. 854/1450) tarafından da şerh edildiği kaydedilmektedir.⁷¹

4- el-Kâfi fi Şerhi'l-Vâfi

Nesefî'nin *el-Vâfi* adlı eserine kendisinin yazdığı bir şerhidir. *el-Hidâye*'nin eksik ve muğlak yönlerini tamamlamak amacıyla kaleme alınan şerhin hazırlanmasında *ez-Ziyâdât*, *el-Câmiu'l-kebir*, *el-Câmiu's-sağır*, *el-Manzûme* ve *el-Mebsût* gibi önemli Hanefî klasikleriyle bazı fetâvâ ve vâkiât kitaplarından yararlandığı kaydedilmektedir. 12 Ramazan 684 (11 Kasım 1285) tarihinde tamamlanan eserin⁷² ülkemiz kütüphanelerinde yüze yakın yazma nüshası bulunmaktadır.⁷³

5- Kenzü'd-dekâik

el-Muhtâr, *el-Vikâye* ve *Mecmau'l-bahreyn* ile birlikte Hanefî fikhının dört müteber kaynağından birini teşkil eden bu eser, Nesefî'nin *el-Vâfi* adlı eserinin bir özeti mâhiyetindedir. Mukaddimesinde de belirtildiği üzere, sıkça rastlanan olaylar hakkında verilen fetvaları kapsayan eser, Hanefî mezhebinde müteber kabul edilen görüşleri genellikle delillerini zikretmeden özet bir tarzda sunmadaki başarısıyla dikkat çekmektedir. Müellif, eserin yazımında bu metodu kullanmasının sebebi olarak, insan psikolojisinin hacimli kitaplardan ziyâde bilgileri derli toplu veren muhtasar çalışmalara yönelmesini göstermektedir.⁷⁴ İlim çevrelerinde büyük rağbet gören ve uzun yıllar Osmanlı

⁷⁰ Eserin muhtelif yazmaları için bk. Adıyaman İl Halk Ktp., nr. 5; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 2233; Çorum İl Halk Ktp., nr. 1427; Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 902, Lâleli, nr. 1237.

⁷¹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1997; Kays Âl-i Kays, *el-Îrâniyyûn ve'l-edebi'l-Arabî*, I, 408.

⁷² Brockelmann, eserin 22 Ramazan 684 (21 Kasım 1275 [bu tarih 1285 olmalıdır]) tarihinde Buhâra'da tamamlandığını kaydetmektedir. Ancak kaynakların verdiği bilgiye göre Nesefî'nin zikredilen tarihte Kirman'da bulunduğunu söylemek daha doğru olacaktır. bk. Brockelmann, *GAL*, II, 251. krş. Kefevî, *a.g.e.*, vr. 288b, 290a; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1378.

⁷³ Adana İl Halk Ktp., nr. 357; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 356; Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, nr. 612; Manisa İl Halk Ktp., nr. 537; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 850; Süleymaniye Ktp., Molla Çelebi, nr. 66'da kayıtlı nüshalar bunlardan bazılarıdır.

⁷⁴ Ahmet Yaman, "Kenzü'd-dekâik", *DİA*, XXV, 261.

medreselerinde ders kitapları arasında yer alan eserin, şerhleriyle birlikte XIX. yüzyılda Şam ve Kahire medreselerinde okutulduğu kaydedilmektedir.⁷⁵

Eserin müstakil ve şerhleriyle birlikte yapılmış pek çok baskısı mevcuttur.⁷⁶ Fahreddin Ebû Muhammed Zeylâî'nin (ö. 743/1342) *Tebînü'l-hakâik* (Leknev 1302, Kahire 1303, Bulak 1313), Bedreddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *Remzü'l-hakâik* (Bulak 1285, Kahire 1902) ve Sadrüşşerîf İbrâhim b. Muhammed es-Semerkindî el-Leysî'nin (ö. 907/1501'den sonra) *Müstahlasü'l-hakâik* (Delhi 1287, Leknev 1870, Cihanpür 1882) adlı çalışması *Kenzü'd-dekâik*'in önemli şerhleri arasında sayılmaktadır.⁷⁷

B) Fıkıh Usûlüne Dâir Eserleri

1- Menârü'l-envâr

Kitap, Pezdevî ile Serahsî'nin *el-Usûl* adlı eserlerinden hareketle kaleme alınmış ve tertibinde Pezdevî'nin tarzına sadık kalınmıştır. Nesevî'nin eserde bütün fıkıh usûlü konularını özet halinde vermesi ve Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşleri “sahîh”, “muhtâr” vb. ifadelerle belirtmesi eserin ilmî çevrelerce beğenilmesini ve üzerinde en fazla çalışma yapılan metinler arasında yer almasını sağlamıştır. Eser, müstakil olarak ve şerhleriyle birlikte pek çok defa neşredilmiştir. Bunlar arasında Delhi 1287, Bulak 1298, Agra 1320, İstanbul 1315, 1326, Kahire 1979, Beyrut 2001 ve Riyad 2005 tarihli baskılarını zikretmek mümkündür.

Kıvâmüddin el-Kâkî'nin (ö. 749/1348) *Câmiü'l-esrâr fî Şerhi'l-Menâr* (Riyad 1997), Mahmûd b. Muhammed Dihlevî'nin (ö. 891/1486) *İfâdâtü'l-envâr fî idâeti usûli'l-Menâr* (Riyad 2005) ve Zeynüddin İbn Nuceym'in (ö. 970/1563) *Fethü'l-gaffâr bi Şerhi'l-Menâr* (Beyrut 2001) adlı eseri, *Menârü'l-envâr*'ın neşredilen şerhleri arasında yer almaktadır. Bunlar içerisinde en meşhûru ise Abdülatif İbn Melek (ö. 801/1398) tarafından kaleme alınan ve *Usûl-i İbn Melek* (İstanbul 1292, 1341) olarak da bilinen eserdir.⁷⁸

⁷⁵ Heffening, *a.g.e.*, IX, 200.

⁷⁶ Lahor 1870, Bombay 1877, Delhi 1306, Beyrut 1307, Leknev 1892, Kahire 1311 tarihli baskıları kaydedilmektedir. bkz. Brockelmann, *GAL*, II, 251.

⁷⁷ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1515-1516; Brockelmann, *GAL*, II, 251; Kays Âl-i Kays, *el-İrâniyyûn ve'l-edebi'l-Arabî*, I, 405; Ahmet Yaman, *a.g.e.*, XXV, 261.

⁷⁸ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, II, 188-189; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1823; Brockelmann, *GAL*, II, 250; Ferhat Koca, “Menârü'l-envâr”, *DİA*, XXIX, 118-119.

2- el-Münevvir fi Şerhi'l-Menâr

Kaynaklarda belirtildiğine göre Nesefî, *el-Menâr* üzerine biri kısa diğeri daha uzun olmak üzere iki şerh kaleme almıştır. Bunlardan ilki *el-Münevvir*'dir.⁷⁹ Eserin günümüze ulaşan yazmaları arasında Brockelmann'ın kaydettiği tek nüshanın (Indian Office, nr. 313) yanı sıra, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi nr. 1593'de kayıtlı bir nüshasının daha bulunduğu belirtilmektedir.⁸⁰

3- Keşfü'l-esrâr fi Şerhi Menâri'l-envâr

"*Musannifin Şerhi*" adıyla da tanınan eser, Nesefî'nin *el-Menâr* üzerine daha geniş olarak kaleme aldığı ikinci şerhtir. Eserin muhtelif baskıları yapılmıştır. Bunlar arasında Bulak 1316-1317 ve Beyrut 1986 tarihli neşirlerini zikretmek mümkündür.⁸¹

4- Şerhü'l-Müntehab fi usûli'l-mezheb

Hüsâmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Ahsiketî'nin (ö. 644/1246) fıkıh usûlüne dâir muhtasar eseri *el-Müntehab fi usûli'l-mezheb* üzerine yapılmış bir şerh çalışmasıdır.⁸² Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer ed-Debûsî'nin *el-Esrâr fi'l-usûl ve'l-fürû'u*, Pezdevî ve Serahsî'nin *Usûlü'l-fıkh* adlı eserleri, Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Muhammed el-Kirmânî'nin *el-İzâh fi'l-fürû'u* gibi fıkıh usûlüne dair önemli pek çok eserden istifade edilerek meydana getirilmiş orta hacimli bir çalışmadır. Eserin giriş bölümünde "besmele, emmâ ba'd, lafzatulah, salât vb." kavramların mânaları açıklanmış; daha sonra edile-i şer'îyye, kıyâs, naslarla fâsid istidlâlde bulunmak, vâcibin hükmü, akıl ve ehliyet bahisleri gibi konular ele alınmıştır.

⁷⁹ Temîmî, eserin adını *el-Atf mine'l-Keşf* olarak kaydeder. Ancak bu durum, İbn Tağrıberdî'nin eserine düşülen bir kayıttan da anlaşıldığı üzere ("eltafû minhü" ifadesinin eserin "Sîn" nüshasında "el-kutf minhü" şeklinde yazıldığı belirtilir), "eltafû mine'l-Keşf" yani "*el-Keşf*"ten daha küçük hacimli bir eser" ibâresinin farklı okunmasından kaynaklanan bir hata olmalıdır. bk. İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, VII, 72; Temîmî, *a.g.e.*, IV, 155.

⁸⁰ bkz. Brockelmann, *GAL*, II, 250; Murteza Bedir, *a.g.e.*, XXXII, 568.

⁸¹ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, II, 188; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1823; Brockelmann, *GAL*, II, 250; Kays Âl-i Kays, *a.g.e.*, I, 407; Heffening, *a.g.e.*, IX, 199.

⁸² Bazı kaynaklarda Nesefî'nin adı geçen eser üzerine, biri diğerinden daha uzun olmak üzere iki farklı şerh kaleme aldığı belirtilmektedir. bk. İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, VII, 73; Temîmî, *a.g.e.*, IV, 155; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 173; İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 464.

Salim Ögüt tarafından Ümmülkurâ Üniversitesi'nde doktora tezi olarak çalışılan eser (Mekke 1988) daha sonra ülkemizde yayımlanmıştır (İstanbul 2003).⁸³

C) Tefsire Dâir Eseri

1- Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl

Müellifin olgunluk dönemi eserlerinden sayılan bu tefsir çalışması, büyük ölçüde Zemahşeri'nin (ö. 538/1144) meşhur eseri *el-Keşşâf*'tan istifade edilerek meydana getirilmiştir. Dirâyet tefsirleri içerisinde yer alan eserde aynı zamanda hadislerle, sahâbe ve tâbiîn görüşlerinden oluşan rivâyet malzemelerine de yer verilmiştir. Neseî, eserinde belirttiğine göre çevresindekilerin de teşvikiyle ne okuyucuyu usandıracak kadar uzun, ne de anlaşılamayacak kadar kısa olan, orta hacimde, i'râb ve kırâat farklarını gösteren, bedî' ve işârât ilimlerini ihtiva eden, Ehl-i sünnet'in görüşlerini ortaya koyan ve ehl-i bid'at inançlarından da uzak duran bir eser meydana getirmek maksadıyla böyle bir tefsir yazmaya karar vermiştir.⁸⁴

Kolay anlaşılır ve akıcı bir üslûpla kaleme alınan eserde ağırlıklı olarak lafızların kırâat ve i'râb özellikleri üzerinde durulmuş, yeri geldikçe fikhî ve kelâmî meselelere değinilmiştir. Neseî, eserinde ahkâm âyetlerini Hanefî mezhebine uygun olarak tefsir etmiş; kelâmî meselelerle ilgili âyetleri ise Mâtürîdiyye mezhebine uygun olarak yorumlarken, Eş'arîliğe yönelik herhangi bir tenkitte bulunmamıştır. Ayrıca eserde Hasan Basrî, Mâlik b. Dînâr, İbrâhîm b. Edhem ve Fudayl b. İyâz gibi bazı ilk dönem sûfilerine ait sözlerin nakledilmesi dikkat çekicidir.⁸⁵ Eser pek çok defa neşredilmiştir. Bunlar arasında Bombay 1279, Kahire 1306, 1326, 1374, İstanbul 1317-1319, Bulak 1936 ve Beyrut 1989, 1996 tarihli neşirleri zikretmek mümkündür.

Eser üzerine yapılmış muhtelif hâşîye çalışmalarının yanı sıra, Zeynüddin Ebû Muhammed el-Aynî (ö. 893/1488) ve Burhâneddin Muhammed en-Neseî (ö. 687/1288) tarafından yapılmış iki de ihtisâr çalışması mevcuttur.⁸⁶

Bedreddin Çetiner tarafından eser hakkında "*Ebü'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed en-Neseî ve Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl Adli Eseri*" ismiyle bir doktora tezi hazırlanmış (Atatürk ÜİF 1983), ayrıca Halis Ören tarafından *Keşşâf ve Neseî Tefsirlerinde Hz. Mûsâ*

⁸³ Neseî, *Şerhu Hâfızüddin en-Neseî li Kitâbi'l-Müntehab fi usûli'l-mezheb* (nşr. Salim Ögüt), İstanbul 2003, "neşreden giriş", s. 53-70.

⁸⁴ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, I, 13-14.

⁸⁵ Mustafa Öztürk, *a.g.e.*, XXVIII, 292.

⁸⁶ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1640; Ayâzî, *el-Müfessirün*, s. 635; Kays Âl-i Kays, *a.g.e.*, I, 404.

ile ilgili İsrâiliyyât (MÜSBE 1988), Hasan Selbes tarafından *Medârikü't-tenzîl ve Hakâiku't-te'vîl'in İsrâiliyyât Açısından Tahlîli* (MÜSBE 1998), Recai Çetres tarafından *Neseî'nin "Medâriku't-tenzîl" Adlı Eserinde Hadisin Rolü ve Hadislerin Tahrîci* (Atatürk ÜSBE 2001) ve Harun Abacı tarafından *Beyzâvî ve Neseî'deki İ'tizâl Etkilerinin İncelenmesi* (MÜSBE 2006) adıyla dört farklı yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Harun Ünal ve Şerafettin Şenaslan'ın "*Neseî Tefsîri*" adıyla Türkçe'ye tercüme ettiği eser, Mustafa Kasadar tarafından on cilt hâlinde yayımlanmıştır (İstanbul 2003-2012).

D) Kelâma Dâir Eserleri

1- el-Umde

Necmeddin Ömer en-Neseî'nin *el-Akâid* adlı risâlesine benzer tarzda, fakat ondan biraz daha ayrıntılı olarak kaleme alınmıştır. Medrese öğrencileri için kelâma başlangıç bilgilerini içeren muhtasar bir çalışma mâhiyetindeki eser ilmi çevrelerde Ömer en-Neseî'nin söz konusu risâlesi kadar meşhûr olamamıştır. Eserde kelâmî meseleler ele alınırken öncelikle Mâtürîdiyye mezhebinin görüşü kısa ve öz olarak aktarılmış, daha sonra muhâlif fırkaların görüşlerine yer verilerek bunlara çeşitli istidlâllerle cevap vermeye çalışılmıştır. Bilgi problemi, Allah'ın varlığı ve sıfatları, nübüvvet bahsi, kulun fiilleri, rızık, imân, sem'îyyât ve imâmet gibi klasik kelâm konularının tamamını ihtivâ eden eser, sade bir dil ve anlaşılır bir üslûpla kaleme alınmıştır.⁸⁷

Neseî'nin kendi şerhi olan *el-İ'timâd fi'l-i'tikâd* yanında eser üzerine yapılmış pek çok şerh çalışması mevcuttur. Ahmed b. Oğuz Dânişmend *el-Akşehrî'nin el-İntikâd fî Şerhi Umdeti'l-i'tikâd*; Cemâleddin Mahmûd b. Ahmed el-Konevî'nin (ö. 770/1368) *ez-Zübde fî Şerhi'l-Umde*; Halil b. Abdullah el-Buhârî, Ekmeleddin Muhammed el-Bâbertî (ö. 786/1385) ve Şemsüddin Muhammed en-Niksârî'nin (ö. 901/1496) *Şerhu Umdeti'l-akâid* adlı eserlerini bunlara örnek olarak zikretmek mümkündür. Ayrıca Ebû'l-Fezâil Ahmed b. Ebû Bekir el-Mer'âşî (ö. 870/1465) tarafından da eser üzerine bir nazım çalışmasının yapıldığı kaydedilmektedir.⁸⁸

W. Cureton tarafından *The Pillar of Creed* adıyla İngilizce'ye çevrilen eser, Arapça metniyle birlikte neşredilmiştir (London 1843).⁸⁹ Yine Temel Yeşilyurt tarafından tahkik edilerek Türkçe'ye

⁸⁷ Ebû'l-Berekât en-Neseî, *İslâm İnançının Ana Umdeleri* (trc. Temel Yeşilyurt), Malatya 2000, s. 9-20.

⁸⁸ İbn Tağrıberdi, *el-Menhelü's-sâfi*, VII, 72; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1168; Kays Âl-i Kays, *el-İrâniyyûn ve'l-edebi'l-Arabî*, I, 409; Heffening, *a.g.e.*, IX, 200.

⁸⁹ Brockelmann, *GAL*, II, 253.

çevrilen eser *İslâm İnancının Ana Umdeleri* adıyla yayımlanmıştır (Malatya 2000).

2- el-İ'timâd fi'l-i'tikâd

el-Umde üzerine müellifin kendisi tarafından kaleme alınmış bir şerh çalışmasıdır. Açık ve anlaşılır bir üslûba sahip olan eser klasik kelâm konularının tamamını ihtivâ etmektedir. Genel bilgiler, ilâhiyyât, nübüvvet, irâde, kaza ve kader, imân, sem'îyyât, muhtelif bahisler ve imâmet meselelerinden müteşekkil sekiz kısımdan oluşan eserde toplam elli dört fasıl başlığı bulunmaktadır. Eserin telifi 26 Cemâziyelevvel 698 (1 Mart 1299) tarihinde tamamlanmıştır.⁹⁰

Klasik dönem Mâtürîdiyye kelâm anlayışını özlü bir biçimde sunma amacıyla kaleme alınan *el-İ'timâd fi'l-i'tikâd*'ın temel kaynakları Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tebşiratü'l-edille*'si ile Nüreddin es-Sâbüni'nin *el-Kifâye fi'l-hidâye* adlı eseridir. Bu bakımdan eserin, *Tebşira*'nın bir özeti niteliğini taşıyan *Kitâbü't-Temhîd* ile olan plan ve ibâre benzerlikleri dikkatten kaçmaz.⁹¹ Diğer taraftan eserde İmâm Gazzâlî ve Fahreddin er-Râzî gibi müteahhirin dönemi Eş'ariyye bilginlerine de bazı atıfların mevcut olması, müellifin selefi Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin yaklaşımının aksine Mâtürîdiyye ile Eş'ariyye'nin ayrıldıkları noktaları vurgulamaktan çok bu iki mezhebin ortak yönlerini öne çıkarma eğilimi taşıdığını göstermektedir.⁹²

Eserin günümüze ulaşan muhtelif yazmaları içerisinde h. 721 tarihini taşıyan Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3085'de kayıtlı nüshası, gerek hattının düzgünlüğü gerekse müellifin vefat tarihi olan h. 710 yılına yakınlığıyla dikkat çekmektedir.⁹³ Muhammed Yazıcı tarafından yüksek lisans tezi çerçevesinde metin tahkiki yapılmış olmasına rağmen, maalesef *el-İ'timâd*'ın neşri henüz gerçekleştirilmemiştir.

Yukarıda adı geçen ve Ebü'l-Berekât en-Nesefî'ye nispetinde herhangi bir şüphe taşımayan eserler dışında, bir kısım kaynaklar tarafından ona atfedilen diğer bazı eserler de mevcuttur. Bunlar arasında *Şerhü'l-Hidâye*,⁹⁴ *el-Leâli'l-fâhira fi ulûmi'l-âhira*,⁹⁵ *Fezâilü'l-*

⁹⁰ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1168; Temel Yeşilyurt, *a.g.e.*, s. 57-58.

⁹¹ bkz. Muhammed Yazıcı, *Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve el-İ'timâd fi'l-i'tikâd Adlı Eseri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk ÜSBE 1992), s. 67.

⁹² Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *el-İ'timâd fi'l-i'tikâd*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3085, vr. 34a vd.

⁹³ Eserin diğer bazı nüshaları için bk. Beyazıt Devlet Ktp., nr. 2801; Çorum İl Halk Ktp., nr. 4078; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2317, 2365, Reşid Efendi, nr. 323.

⁹⁴ Taşköprüzâde, bir kısım müelliflerin böyle bir eserden habersiz olduklarını söylerken; Temimî ve Kâtib Çelebi, Nesefî'nin *el-Hidâye* üzerine yapılmış bir

*a'mâl*⁹⁶ ve *Fâide mühimme li-def'i külli nâzile mülümme*⁹⁷ adıyla kaydedilen eserleri zikretmek mümkündür.

Sonuç

Tabakât müelliflerince yapılan değerlendirmelerde Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin sadece bir şârih veya derlemeci olmadığı vurgulanmaktadır. Özellikle fıkıh ilmindeki vukûfiyeti sebebiyle, bazılarınca farklı rivâyetler arasında zayıf olanı sağlam olandan ayırt edebilecek temyiz niteliğine sahip bir fakih olarak değerlendirilirken; bazı müellifler onu taklid ve temyiz ötesinde fıkıhta içtihad yetkisine sahip bir bilgin; kimileri ise mezhepte müctehidlerin sonuncusu saymaktadır.⁹⁸

Ömrünü Nesef, Buhâra ve Kirman gibi farklı ilim merkezlerinde geçiren Nesefî'nin telifâtının çokluğu ve şöhretinin yaygınlığına rağmen hayatı hakkında kaydedilen bilgilerin sınırlılığı bir yana, tabakât müelliflerince nakledilenlerin kendi içerisinde çelişkili olması hayli dikkat çekicidir. Bu çelişkileri farklı kanallardan yola çıkarak aşmaya çalıştığımız araştırmamızda, öncelikle Ebû Nasr Zeynüddin el-Attâbi'nin, Nesefî'nin hocaları arasında yer almasının mümkün olamayacağı sonucuna ulaşmış bulunuyoruz. İkinci olarak da Hüsâmüddin es-Siğnâki'nin, Nesefî'nin değil kendisiyle aynı lakabı paylaşan Ebü'l-Fazl Muhammed el-Buhârî'nin öğrencisi olduğu kanaati ağırlık kazanmaktadır. Nitekim Ebû Hanîfe'ye ait *Risâle* adlı eserin rivâyet senedinde yer alan Siğnâki'nin, bu eseri Hâfızüddin el-Buhârî'den okuduğunun belirtiliyor olması da aynı kanaati desteklemektedir.⁹⁹ Diğer taraftan Nesefî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili, biyografilerin aydınlatmakta yetersiz kaldığı diğer soruları ise, daha ziyâde onun eserlerinde yer alan satır arası bilgilerden hareketle cevaplayabilme imkânı bulunmaktadır.

şerhinin bulunmadığını belirtmektedir. bk. Taşköprüzâde, *Miftâhü's-saâde*, II, 188; Temîmî, *a.g.e.*, IV, 155; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 2034.

⁹⁵ bkz. İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 464; Brockelmann, *GAL*, II, 253.

⁹⁶ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 4, 446; II, 1274; İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 464; Brockelmann, *GAL*, II, 253. Ayrıca bk. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 3976/1.

⁹⁷ Brockelmann, *GAL*, II, 253.

⁹⁸ Leknevi, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 172.

⁹⁹ Ebû Hanîfe, "Risâletü Ebi Hanîfe ilâ Osmân el-Bettî", *el-Akide ve ilmü'l-keâm min a'mâli'l-İmâm Muhammed Zâhid el-Kevseri* içinde, s. 629.